

IKKINCHI JAHON URUSHDAN KEYINGI DAVRIDA SURXONDARYO VILOYATIDA UY-JOY, KOMMUNAL XIZMATLAR VA IJTIMOY TA'MINOT TIZIMI TAHLILI

Chorshanbiyev Mashrab

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0002-1503-9996>

UDK: 94(575.1)

Annotatsiya: Ushbu ilmiy tahliliy maqola O'zbekiston SSRning urushdan keyingi davrida (1946–1990 yillar) ijtimoiy siyosatning asosiy yo'nalishlari, xususan, Surxondaryo viloyati aholisini uy-joy, kommunal xizmatlar va ijtimoiy ta'minot bilan ta'minlash borasidagi harakatlarni yoritadi. Tadqiqotda uy-joy qurilishiga ajratilgan mablag'larning keskin oshishi ijobiy holat sifatida qayd etilgan bo'lsa-da, ajratilgan mablag'larning korxonalar tomonidan o'zlashtirilmasligi va aholi jon boshiga uy-joy ta'minoti me'yoring qondirilmaganligi kabi jiddiy muammolar tanqidiy tahlil qilingan. Bundan tashqari, qurilgan beton uylarning mahalliy iqlimga mos emasligi va milliy an'analarning inobatga olinmaganligi tufayli yuzaga kelgan noqulayliklar yoritilgan.

Kalit So'zlar: Surxondaryo viloyati, uy-joy qurilishi, Termiz shahri, kommunal xizmatlar, ijtimoiy ta'minot, turmush darajasi, mablag'larni o'zlashtirish.

Аннотация: В данной научно-аналитической статье рассматриваются основные направления социальной политики Узбекской ССР в послевоенный период (1946–1990 гг.), в частности, обеспечение населения Сурхандарьинской области жильем, коммунальными услугами и социальным обеспечением. Хотя в исследовании отмечается резкое увеличение средств, выделяемых на жилищное строительство, как позитивный момент, критически анализируются такие серьезные проблемы, как неосвоение предприятиями выделенных средств и невыполнение норматива обеспеченности жильем на душу населения. Кроме того, отмечаются неудобства, связанные с непригодностью построенных бетонных домов к местному климату и неучетом

национальных традиций.

Ключевые слова: Сурхандарьинская область, жилищное строительство, город Термез, коммунальное обслуживание, социальное обеспечение, уровень жизни, распределение средств.

Abstract: This scientific analytical article covers the main directions of social policy in the post-war period of the Uzbek SSR (1946–1990), in particular, efforts to provide the population of Surkhondaryo region with housing, communal services and social security. Although the study notes a sharp increase in funds allocated for housing construction as a positive development, serious problems such as the failure to absorb the allocated funds by enterprises and the failure to meet the standard of housing provision per capita are critically analyzed. In addition, the inconveniences caused by the unsuitability of the constructed concrete houses to the local climate and the failure to take into account national traditions are highlighted.

Keywords: Surkhondaryo region, housing construction, Termez city, communal services, social security, standard of living, appropriation of funds.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Ushbu tadqiqot O'zbekiston SSRning urushdan keyingi davridagi (1946–1990 yillar) ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini, xususan Surxondaryo viloyati misolida, uy-joy, kommunal xizmatlar va aholining turmush darajasi kabi asosiy ijtimoiy ta'minot tizimlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda butun Ittifoq miqyosida, shu jumladan O'zbekistonda ham, vayronagarchiliklarni bartaraf etish va o'sib borayotgan aholini ta'minlash, shuningdek,

jamiyatda sotsialistik ideallarga muvofiq farovonlik muhitini yaratish ustuvor vazifa qilib belgilandi. Shu nuqtai nazardan, 1946 yil 30 avgustdagi O'zbekiston SSR Oliy Sovetining VIII sessiyasida uy-joy muammosini hal etishga katta miqdorda mablag' ajratilishi bu siyosatning boshlanishi bo'ldi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bu davrda Surxondaryo viloyatida jadal qurilish ishlari amalga oshirilib, Termiz kabi shaharlarda uy-joy fondlari bir necha barobar oshdi. Biroq, markaziy rejalashtirishning quyi bo'g'irlarida mablag'larni o'zlashtirishdagi muammolar, uy-joyning jon boshiga to'g'ri keladigan miqdorining pastligi hamda qurilish sifati va mahalliy iqlimga moslikdagi jiddiy kamchiliklar ijtimoiy tanqidlariga sabab bo'lgan. Shuningdek, maishiy xizmat ko'rsatish sohasining kengayishi, narxlarning pasaytirilishi va ijtimoiy fondlar hisobidan to'lovlar miqdorining o'sishi orqali aholi turmush darajasini yaxshilashga qilingan urinishlar ham e'tibordan chetda qolmagan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). 1946-yil 30-avgustda bo'lib o'tgan O'zbekiston SSR Oliy Sovetining VIII sessiyasida aholini uy-joy bilan ta'minlashga alohida e'tibor berildi. Uy-joy muammosini hal qilish uchun katta miqdorda mablag' ajratildi, uy-joy qurish uchun korxonalarida alohida jamg'armalar tashkil etildi.

O'zbekiston hukumati uy-joy qurish uchun 1946-yilga nisbatan 1947-yilda 1,5 barobar ko'p mablag' ajratdi [9]. 1948-yilda esa urushgacha bo'lgan uch besh yillikdagi mablag'ga nisbatan uy-joy qurilishi uchun 3 marta ko'p mablag' ajratildi [20]. Bu davrda Surxondaryo viloyatining bosh shahri bo'lgan Termizda ham anchagina bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi. 1949-yilda shaharda uy-joy fondlari 1937-yildagiga nisbatan 2 marta ko'paydi [1:164]. Shu davrda viloyatning Sho'rchi, Sherobod, Jarqo'rg'on tumanlarining markazlarida ham ancha keng ko'lamli qurilish ishlari amalga oshirildi. Jumladan, 1947–51-yillarda shahar va shahar tipidagi posyolkalardagi uy-joy fondi qariyb uch barobar oshdi [16].

Bu davrda davlat korxonalari bilan bir

qatorda kooperativ tashkilotlar ham uy-joy qurilishida ishtirok etdi. 1947-yilda Surxondaryo paxta tozalash tresti uy-joy qurilishi uchun 265 ming so'm kapital mablag' ajratdi. Ushbu mablag'lar hisobiga Surxondaryo paxta tozalash zavodi xodimlar uchun 116 kv. metrli 2 ta uy qurishni rejalashtirdi. Biroq ajratilgan mablag'ning katta qismi o'zlashtirilmadi [11]. Bunday holatni Denov paxta tozalash zavodi misolida ham ko'rish mumkin. Masalan, 1948-yilda Denov paxta tozalash zavodiga uy-joy qurilishi uchun 214 ming so'm mablag' ajratildi, shuning bor-yo'g'i 47 ming so'mi o'zlashtirildi, xolos [13].

Yildan-yilga aholi sonining o'sib borishi bilan birga odamlarning uy-joyga bo'lgan ehtiyoji ham ortib bordi. 1957-yilda KPSS Markaziy Qo'mitasi va SSSR Ministrlar Soveti "SSSRda uy-joy qurilishini rivojlantirish to'g'risidagi" qarorni qabul qildi. 1956–1985-yillar oralig'ida esa Ittifoq miqyosida 3 milliard kv. metrdan ziyod bo'lgan 66 millionga yaqin uy-joylar qurildi [4].

Urushdan keyingi dastlabki besh yillik mobaynida respublikada 1771 ming kvadrat metr uy-joy davlat va kooperativ tashkilotlari tomonidan 887 ming kvadrat metr uy-joy qurildi [6]. Lekin shu davrda shahar aholisining uy-joyga bo'lgan talabi to'liq qondirilgan emas edi. Respublikada jon boshiga me'yordagi 9 kvadrat metr o'rniga 4 kvadrat metrdan uy-joy to'g'ri kelardi [10]. 1951-yilda Termiz shahrida yakka tartibda qurilgan uylarning soni 70 tadan ko'proqni tashkil etdi. 2170 kvadrat metr uy-joy binolari esa to'liq ta'mirdan chiqarildi [15].

1957-yilda O'zbekiston Ministrlar Sovetining qaroriga ko'ra Termiz shahrida 165-qurilish tresti tashkil etildi. Natijada trest shu yilning o'zida 5224 ming so'mlik qurilish-montaj ishlarini amalga oshirdi. 1958-yilda Termiz shahrida 10 ming kvadrat metrqa yaqin turar-joy binolari barpo etildi [12].

Agar Termizda 1960-yilda 24 ta uy-joy qurilib foydalanishga topshirilgan bo'lsa, 1961-yilda 6275 kvadrat metr turar-joy binosi ishga tushirilib, 21 oilaga uy-joy uchun order berildi [18]. Termiz shahrida 1951–1961-yillar oralig'ida 93,2 ming kvadrat metr uy-joy

binolari qurildi [1:116]. Bu davrda shahar aholisining demografiyasi ham ancha o'sdi. Yangi yerlarning o'zlashtirilishi tufayli Respublikada yangi 21 ta shahar vujudga keldi. Jumladan, Janubiy viloyatlardagi Gagarin, Muborak, Tallimarjon kabi shaharlar asosan migratsiya tufayli vujudga kelgan edi [3].

Tadqiq etilayotgan davrda shaharlarni obodonlashtirish, gaz va toza ichimlik suvi bilan ta'minlash borasida ham anchagina ishlar bajarildi. 1959-yildan boshlab Termiz shahri gazlashtirila boshlandi. O'sha yilning oxirigacha shahardagi 60 ta xonadonga gaz plitasi o'rnatilgan bo'lsa, 1962-yilning boshiga qadar bu ko'rsatkich 2500 tadan oshdi [19].

1962-yilda Termiz shahri aholisini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash maqsadida 500 ming so'm pul ajratilib, shaharda 19 kilometr uzunlikdagi suv quvuri yotqizildi [1:167]. Tadqiq etilayotgan davrda shahar aholisining soni ham yil sayin o'sib bordi. Bunga aholi demografiyasining yil sayin o'sib borishi bilan bir qatorda shaharlarda ishlab chiqarish hamda maishiy va madaniy inshootlarning to'planishi tufayli aholi migratsiyasining shaharga intilishi bilan bog'liq tarzda kechdi. Bu davrda O'zbekiston shaharlar soni tez o'sib borayotgan respublikalar qatoriga kirdi. Faqatgina 1970-yildan 1985-yilgacha bo'lgan davrda respublika xaritasida 80 ta yangi shahar vujudga keldi [8]. Ana shu davrda bunyod etilgan shaharlarning uchdan ikki qismi respublika yer osti boyliklarini ishga solish va yangi yerlarni o'zlashtirish tufayli vujudga keldi.

Yangi vujudga kelgan shaharlarning aksariyatida yevropalik millat vakillari kelib joylashdi. Bu davrda industrial sohada mahalliy millat vakillarining kamligi eng avvalo mahalliy aholi orasida ishchilarning kam sonliligi, ularning professional bilim darajasining pastligining asosiy sababi ijtimoiy infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Natijada shahar aholisi orasida yevropalik aholi ko'plab to'plana bordi.

1966-yilda Surxondaryo viloyatida shahar aholisi uchun 38 ming kvadrat metr uy-joy qurilgan bo'lsa, 1986-yilga kelib bu ko'rsatkich ikki barobar oshdi [14]. Lekin bu

ko'rsatkichlar ham hali yetarli darajada emas edi. Shaharlarda kvartira olish uchun navbatda turgan oilalar soni ko'pchilikni tashkil etardi. 1989-yilda Termiz shahrida 80 dan ortiq oila kvartira olish uchun navbatda turardi [17].

Shahar joylarda qurilgan ko'p qavatli uylarning aksariyati beton uylar bo'lib, bu mintaqaning tabiiy iqlim sharoitiga umuman mos emas edi. Qolaversa, ko'p qavatli uylarni bunyod etishda mahalliy millat vakillarining milliy an'analari, oila a'zolarining soni bilan bog'liq xususiyatlar umuman inobatga olinmasdan qurilganligi, uy-joylarda qo'shimcha xonalar, omborxona va boshqa xo'jalik xonalarining bo'lmasligi, markaziy isitish tizimining yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi, suv ta'minotidagi uzilishlar, xonalar sathining torligi, yetarli darajada qulayliklar bilan jihozlanmaganligi kabi holatlar jiddiy noqulayliklar va aholining haqli e'tirozlarini keltirib chiqarardi.

Janubiy shaharlarning issiq iqlim sharoitida obodonchilik, ko'kalamzorlashtirish va aholini ichimlik suvi bilan ta'minlash muhim ahamiyatga ega edi. Biroq bu sohada anchagina ishlar qilingan bo'lsada, ko'plab muammolar ham yig'ilib qoldi. Bu muammolar avvalo shaharlarning qurilishida yagona me'moriy yechimning qaror topmaganligi, uy-joy qurilishining sifatsiz tarzda bajarilishi, ko'kalamzorlashtirish va obodonchilik ishlariga yetarli mablag' ajratmaslik, ijtimoiy infratuzilmaning yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi, aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlanishining yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi bilan bog'liq masalalarda ko'zga tashlandi.

Chunonchi, 1960-yilda Termiz shahrida 24 ta uy-joy qurilib topshirilgan bo'lsa, 1961-yilda 6275 kvadrat metr turar-joy binosi ishga tushirilib, 21 oilaga order berildi [1:166]. Aholining ijtimoiy hayotida maishiy xizmat ko'rsatish tizimi ham muhim o'rin tutadi.

Tadqiq etilayotgan davrda janubiy viloyatlar aholisiga maishiy xizmat ko'rsatish tizimining qator tarmoqlari yo'lga qo'yilib, ularning turmush ehtiyojlarini qondirishda anchagina ishlar amalga oshirildi. Ayniqsa, shahar aholiga xizmat ko'rsatuvchi maishiy xizmat sohalari soni yil sayin ortib bordi.

Tadqiq etilayotgan davrda aholiga maishiy xizmat ko'rsatish ko'lamini besh baravardan ortiq o'sdi. Surxondaryo viloyatida xalq xo'jaligida band bo'lgan aholining orasida shahar aholining ulushi esa quyidagicha edi: 1959-yil – 39,6%; 1970-yil – 41,3%; 1979-yil – 41,5%; 1989-yil – 39,4%. Shahar aholisining maishiy turmush sharoitini yaxshilashida kundalik ehtiyoj mollarining narxlarining pasaytirilishi ham muhim o'rin tutdi. 1947-yildan boshlab kundalik ehtiyoj mollarining narxlari pasaytirila boshladi. 1947-yildan 1950-yilgacha bo'lgan davrda oziq-ovqat mahsulotlarining narxi 3 marta kamaytirildi. 1950-yilning 1-martidagi holatga ko'ra, un va non mahsulotlari 21–30 foizga, yorma 12–20 foizga, go'sht va kolbasa mahsulotlari 24–35 foizga, baliq va baliq mahsulotlari 10–35 foizga, mol yog'i 30 foizga, sut va sut mahsulotlari 10–35 foizga pasaytirildi [5].

Shuning bilan bir qatorda ishchi va xizmatchilarni ijtimoiy himoya qilish borasida ham chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ittifoq hukumati 1965-yildan boshlab xo'jalikni boshqarishni ma'lum darajada isloh qilishga urinib ko'rdi. O'tkazilgan islohotlar natijasida xo'jalik va korxonalarda, qurilish tashkilotlarida, maishiy xizmat ko'rsatish muassasalarida hosil qilingan daromadning bir qismidan maxsus jamg'armalarni shakllantirish va ularning mablag'larini ishlab chiqarishni rivojlantirishga, ijtimoiy-madaniy ehtiyojlarga, mehnatkashlarni moddiy rag'batlantirishga sarflash imkoniyati vujudga keldi. Ushbu islohotlarning samarasi sifatida O'zbekiston aholisining ham moddiy va maishiy farovonligi biroz bo'lsada yaxshilandi. Bundan tashqari qishloq xo'jaligidagi jiddiy siljishlar, sanoatning ma'lum darajada rivojlanishi, mehnat unumdorligining o'sishi, moddiy ishlab

chiqarishda band bo'lgan aholining ko'payishi ham ishchi xizmatchilar moddiy ahvolidagi yaxshilanishiga, ularning yillik daromadining o'sishiga olib kelgan omillardan biri bo'ldi.

Jumladan, 1980-yilda Surxondaryo viloyatida ishchi-xizmatchilarga o'rtacha 134,7 rubl oylik ish haqi to'langan bo'lsa, 1990-yilga kelib bu 209,2 rublni tashkil etdi. Lekin shunga qaramasdan, shaharlarda ahvol qishloqqa nisbatan anchagina yaxshi edi. Gap shundaki, bu borada hukumat, turli vazirliklar va idoralar tomonidan tadqiq etilayotgan davrning keyingi 20–25 yili mobaynida juda ko'plab qarorlar qabul qilindi va amaliy ishlar bajarildi.

1970–1980-yillarda barcha aholiga taalluqli choralardan biri sifatida ijtimoiy jamg'armalar hisobidan to'lovlar va nafaqalar ham o'sib bordi. Masalan, turli to'lovlar va nafaqalar har bir kishi boshiga quyidagicha miqdorni tashkil etdi:

- 1970-yilda: 191 rubl;
- 1975-yilda: 258 rubl;
- 1980-yilda: 310 rubl;
- 1985-yilda: 357 rubl;
- 1990-yilda: 446 rubl.

Iste'mol ijtimoiy fondlari tufayli bepul ta'lim olish, tibbiy yordamdan foydalanish, nafaqalar, pensiyalar, mehnat ta'tillari davrida dam olish uylariga yo'llanmalar berish kabi ta'minotlar yo'lga qo'yildi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, Sovet davrining ushbu bosqichidagi ijtimoiy siyosat miqdoriy o'sishga erishgan bo'lsa-da, sifat, izchillik va mahalliy ehtiyojlarga moslashish borasida sezilarli kamchiliklarga ega bo'lgan. Bu omillar viloyat aholisining turmush sharoitini yaxshilashdagi harakatlar samaradorligini pasaytirgan.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Azimov M. Termiz tarixi. – Qarshi: "Nasaf", 2001. – 16, 116, 164, 166, 167-b.
2. Berdiyev H. va boshq. Surxondaryo tarixidan lavhalar. – Toshkent: "Nur" ijodiy ishlab chiqarish birlashmasi, 1991. – 26-b.
3. Bobojonova D. O'zbekistonda demografik jarayonlar va ularning xususiyati. – Toshkent: "Fan", 1995. – 70-b.

4. Minulskiy K.I. va boshq. KPSSning sotsial siyosati. – Toshkent: "O'zbekiston", 1987. – 272-b.
5. Народное хозяйство СССР. – Москва, 1958. – 771 с.
6. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1965 году. Статистический ежегодник. – Ташкент, 1966. – 278 с.
7. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1985 году. Статистический ежегодник. – Ташкент, 1986. – 39, 40, 198–200 с.
8. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1987 году. Статистический ежегодник. – Ташкент, 1988. – 203 с.
9. O'zbekiston Milliy arxivi, 737-fond, 3-ro'yxat, 90-ish, 180-varaq.
10. O'zbekiston Milliy arxivi, 868-fond, 12-ro'yxat, 16-ish, 28-varaq.
11. O'zbekiston Milliy arxivi, 2099-fond, 4-ro'yxat, 170-ish, 56-varaq.
12. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, 70-fond, 1-ro'yxat, 52-ish, 18-varaq.
13. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, 70-fond, 1-ro'yxat, 126-ish, 29–30-varaqlar.
14. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, 70-fond, 1-ro'yxat, 132-hujjat, 26–30-varaqlar.
15. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, 70-fond, 1-ro'yxat, 136-ish, 13-varaq.
16. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, 70-fond, 1-ro'yxat, 137-ish, 55–56-varaqlar.
17. Surxondaryo viloyati davlat arxivi, 70-fond, 1-ro'yxat, 127-ish, 82-varaq.
18. Lenin bayrog'i gazetasi. 1961-yil 18-dekabr.
19. Lenin bayrog'i gazetasi. 1962-yil 11-fevral, 26-son.
20. Правда Востока. 1948-yil 28-may.